

Gilles Deleuze: Υστερόγραφο για τις κοινωνίες του ελέγχου

Μετάφραση/ Απόδοση Κειμένου: Ντούνης Ανδρέας

Μέρος Α: Ιστορικά

1. Ιστορικά

Ο Foucault τοποθέτησε χρονικά τις *πειθαρχικές κοινωνίες* ανάμεσα στον δέκατο όγδοο και τον δέκατο ένατο αιώνα φθάνοντας στο απώγειό τους στις αρχές του εικοστού. Οι **πειθαρχικές κοινωνίες** προχώρησαν στην οργάνωση των **μεγάλων χώρων εγκλεισμού**. Το άτομο δεν σταματά ποτέ να περνά από τον ένα κλειστό χώρο στον άλλο, με τον καθένα να έχει τους δικούς του νόμους: κατ' αρχάς η οικογένεια - μετέπειτα το σχολείο («δεν βρίσκεσαι πλέον εντός της οικογένειας»), μετά ο στρατώνας («δεν βρίσκεσαι πλέον στο σχολείο»), μετά το εργοστάσιο - περιστασιακά το νοσοκομείο - πιθανώς η φυλακή, το κατεξοχήν παράδειγμα ενός κλειστού περιβάλλοντος. Η φυλακή είναι αυτή που χρησιμεύει ως το αναλογικό μοντέλο: η πρωταγωνίστρια της ταινίας του Rossellini *Europa '51* μπορεί να αναφωνήσει όταν βλέπει τους εργάτες: «πίστεψα ότι έβλεπα κατάδικους».

Ο Foucault ανέλυσε εκπληκτικά το ιδανικό πρότυπο των συγκεκριμένων περιβαλλόντων εγκλεισμού, που είναι ιδιαίτερος ορατός εντός του χώρου του εργοστασίου: η συγκέντρωση, η χωρική κατανομή, η οργάνωση του χρόνου και η σύνθεση μιας παραγωγικής δύναμης εντός της χωρο-χρονικής διάστασης το αποτέλεσμα της οποίας θα είναι μεγαλύτερο από το άθροισμα των συστατικών της στοιχείων.

Όμως, αυτό που αναγνώρισε εξίσου ο Foucault ήταν η βραχύτητα αυτού του μοντέλου: διαδέχθηκε τις **κοινωνίες της κυριαρχίας**, ο στόχος και η λειτουργία των οποίων ήταν αρκετά διαφορετικές (η φορολόγηση παρά η

οργάνωση της παραγωγής, η κυριαρχία επί του θανάτου παρά η διαχείριση της ζωής), η μετάβαση πραγματοποιήθηκε προοδευτικά, και ο Ναπολέοντας φαίνεται ότι έκανε πράξη την μεγάλη μετάβαση από τη μία κοινωνία στην άλλη. Με τη σειρά τους, όμως, οι πειθαρχίες αντιμετώπισαν κρίση προς όφελος νέων δυνάμεων που βαθμιαία θεσμοποιήθηκαν και επιταχύνθηκαν έπειτα από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο: η πειθαρχική κοινωνία σταμάτησε να υπάρχει – σταματήσαμε να αποτελούμε μέλη της.

Βρισκόμαστε εν μέσω μίας γενικευμένης κρίσης αναφορικά με όλα τα **περιβάλλοντα εγκλεισμού** – φυλακή, νοσοκομείο, εργοστάσιο, σχολείο, οικογένεια. Η οικογένεια αποτελεί έναν θεσμό, που βρίσκεται σε κρίση όπως όλοι οι υπόλοιποι – ακαδημαϊκοί, επαγγελματικοί. Οι αρμόδιοι πολιτικοί δεν σταματούν να ανακοινώνουν υποτιθέμενα αναγκαίες μεταρρυθμίσεις: για τη μεταρρύθμιση των σχολείων, των βιομηχανιών, των νοσοκομείων, των ενόπλων δυνάμεων, των φυλακών. Όμως όλοι γνωρίζουν ότι αυτοί οι θεσμοί έχουν «τελειώσει», οποιαδήποτε και αν είναι η διάρκεια της χρονικής περιόδου λήξης. Αποτελεί μονάχα ένα ζήτημα διαχείρισης/ικανοποίησης των τελευταίων τους «επιθυμιών» και της διατήρησης της απασχόλησης εντός τους, έως την εγκαθίδρυση των νέων δυνάμεων που κρούουν τη θύρα.

Αυτές είναι οι **κοινωνίες του ελέγχου**, που έρχονται να αντικαταστήσουν τις κοινωνίες της πειθάρχησης. «Έλεγχος» είναι το όνομα που πρότεινε ως όρο ο Burroughs για να περιγράψει το νέο αυτό τέρας, και που ο Foucault αναγνωρίζει ως το άμεσο μέλλον μας.

Επίσης, ο Paul Virilio αναλύει συνεχώς τις υπερταχείες μορφές ελέγχου σε ανοικτούς-ελεύθερους χώρους που αντικατέστησαν τις παλαιές πειθαρχίες που λειτουργούσαν στο χρονικό πλαίσιο ενός κλειστού συστήματος. Δεν είναι απαραίτητο να ανακαλέσουμε στη μνήμη μας τις εξωπραγματικές παραγωγές φαρμακευτικών προϊόντων, την μοριακή μηχανική, τη χειραγώγηση του γενετικού υλικού, παρόλο που αυτές είναι προορισμένες να εισέλθουν στη νέα διαδικασία. Δεν υπάρχει ανάγκη να διερωτηθούμε ποιο είναι το πιο σκληρό καθεστώς, καθώς εντός κάθε ενός από αυτά οι απελευθερωτικές και οι υποδουλωτικές δυνάμεις συγκρούονται.

«Οι κοινωνίες του ελέγχου έρχονται να αντικαταστήσουν τις κοινωνίες της πειθάρχησης. «Έλεγχος» είναι το όνομα που πρότεινε ως όρο ο Burroughs για να περιγράψει το νέο αυτό τέρας, και που ο Foucault αναγνωρίζει ως το άμεσο μέλλον μας»

- Η Λογική

Οι διαφορετικοί «εγκλεισμοί» των χώρων περιχαράκωσης μέσω των οποίων περνά το άτομο είναι ανεξάρτητες μεταβλητές: κάθε φορά υποτιθέμενα ξεκινούμε από το μηδέν, και παρότι ισχύει μία κοινή γλώσσα για όλους τους χώρους, αυτή είναι αναλογική. Αντιθέτως, οι διαφορετικοί μηχανισμοί ελέγχου αποτελούν αδιαχώριστες διαφοροποιήσεις, που σχηματίζουν ένα σύστημα ευμετάβλητης γεωμετρίας η γλώσσα της οποίας είναι ψηφιακή (δίχως αυτό να σημαίνει απαραίτητως δυαδική). Οι εγκλεισμοί είναι καλούπια, διακριτά προπλάσματα, αλλά **οι έλεγχοι είναι διαμορφώσεις** όπως ένα παραμορφούμενο πρόπλασμα αλλάζει συνεχώς από τη μία στιγμή στην άλλη, ή όπως ένα κόσκινο του οποίου το δίχτυ μεταβάλλεται από σημείο σε σημείο.

Αυτό είναι φανερό στο ζήτημα των μισθών: το εργοστάσιο αποτελούσε ένα σώμα που διατηρούσε τις εσωτερικές του δυνάμεις στο επίπεδο ισορροπίας – το υψηλότερο δυνατό σε όρους παραγωγής, το χαμηλότερο δυνατό σε όρους μισθών. Όμως, σε μία κοινωνία ελέγχου η επιχείρηση αντικατέστησε το εργοστάσιο, και η επιχείρηση είναι ένα «πνεύμα».

Ασφαλώς και το εργοστάσιο ήταν ήδη εξοικειωμένο με το σύστημα των bonus, αλλά η επιχείρηση εργάζεται βαθύτερα ώστε να επιβάλλει τη διαμόρφωση του κάθε μισθού, σε καταστάσεις αέναης μετα-σταθερότητας που λειτουργεί μέσω προκλήσεων, διαγωνισμών, και υπερβολικά κωμικών ομαδικών συνεδριών. Αν τα πλέον βλακώδη τηλεπαιχνίδια είναι τόσο επιτυχημένα, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι εκφράζουν την κατάσταση μιας επιχείρησης με μεγάλη ακρίβεια.

Το εργοστάσιο συγκροτούσε τα άτομα ως ενιαίο σώμα προς διπλό όφελος του αφεντικού ο οποίος ήλεγχε κάθε στοιχείο εντός της μάζας καθώς και τα συνδικάτα που κινητοποιούσαν τη μαζική αντίσταση – όμως η επιχείρηση παρουσιάζει και εισάγει συνεχώς μία ανελέητη αντιπαλότητα ως μία μορφή υγιούς διαμόρφωσης, μία εξαιρετική δύναμη κινητοποίησης η οποία στρέφει τα άτομα το ένα εναντίον του άλλου διαπερνώντας κάθε ένα από αυτά, κατακερματίζοντάς τα.

Η διαμορφωτική αρχή του «μισθού σύμφωνα με την επιπρόσθετη αξία (merit)» δεν απέτυχε να δελεάσει το ίδιο το σύστημα της δημόσιας εκπαίδευσης. Πράγματι, έτσι όπως ακριβώς η επιχείρηση αντικατέστησε το εργοστάσιο, η αέναη εκπαίδευση τείνει να αντικαταστήσει το σχολείο, και ο διαρκής έλεγχος να αντικαταστήσει τη διαδικασία εξετάσεων. Αυτός είναι και ο πιο σίγουρος τρόπος να παραδοθεί ο έλεγχος του σχολείου στην επιχείρηση.

Στις **κοινωνίες τις πειθάρχησης** το άτομο ξεκινούσε συνεχώς από την αρχή (από το σχολείο στον στρατώνα, από τον στρατώνα στο εργοστάσιο), ενώ στις κοινωνίες του ελέγχου κανένα άτομο δεν μπορεί να ολοκληρώσει μία

«πορεία» - η επιχείρηση, το εκπαιδευτικό σύστημα, η θητεία στο στρατό αποτελώντας μετασταθερές καταστάσεις στην ίδια και την αυτή διαμόρφωση, προσομοιάζουν ένα καθολικό σύστημα παραμόρφωσης.

Στη Δίκη, ο Kafka, που είχε ήδη τοποθετήσει τον εαυτό του στο κομβικό σημείο μεταξύ δύο μορφών κοινωνικού σχηματισμού, περιέγραψε την πιο τρομακτική από τις δικαστικές μορφές. Η φαινομενική «αθώωση» των κοινωνιών της πειθάρχησης (μεταξύ δύο εγκλεισμών), και οι δίχως όριο αναστολές των κοινωνιών του ελέγχου (υπό συνεχόμενη διακύμανση) αποτελούν δύο πολύ διαφορετικές μορφές δικαστικής ζωής, και εάν ο νόμος μας είναι διστακτικός, βρισκόμενος ο ίδιος σε κρίση, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι αφήνουμε τη μία ώστε να εισέλθουμε στην άλλη.

Οι πειθαρχικές κοινωνίες έχουν δύο πόλους: την υπογραφή που υποδηλώνει το άτομο, και τον αριθμό μητρώου που υποδεικνύει την θέση του/της εντός της μάζας. Αυτό συμβαίνει διότι οι πειθαρχίες δεν εξέλαβαν ποτέ μία ασυμβατότητα μεταξύ των δύο, και επειδή η εξουσία είναι μαζοποιητική και εξατομικευτική ταυτοχρόνως, δηλαδή συνθέτει ως σώμα εκείνους στους οποίους ασκείται και διαμορφώνει την ατομικότητα οποιουδήποτε μέλους αυτού του σώματος (ο Φουκώ είδε τις απαρχές αυτής της διπλής μέριμνας στην ποιμενική εξουσία του παπά - το ποιμνίο και το καθένα από τα ζώα- αλλά η κοσμική εξουσία προσπάθησε με τη σειρά της με άλλα μέσα να γίνει «ποιμενική» (Λαϊκή).

Στις κοινωνίες του ελέγχου, αντιθέτως, αυτό που είναι σημαντικό δεν είναι ούτε μία υπογραφή ούτε ένας αριθμός, αλλά ένας κώδικας: ο κώδικας είναι ένας κώδικας πρόσβασης, ενώ αντιθέτως οι κοινωνίες της πειθάρχησης ρυθμίζονται από συνθήματα (τόσο αναφορικά με την ενσωμάτωση όσο και με την αντίσταση).

Η ψηφιακή γλώσσα του ελέγχου δημιουργείται από κώδικες που σηματοδοτούν την πρόσβαση σε πληροφορίες, ή την αποτρέπουν. Δεν έχουμε πλέον να κάνουμε με το ζεύγος μάζας/ατόμου. Τα άτομα δημιουργούνται από τις «διαιρέσεις» και οι μάζες από τα στατιστικά δείγματα, τα δεδομένα, τις αγορές ή τις «τράπεζες πληροφοριών». Ίσως το χρήμα εκφράζει καλύτερα τη διάκριση μεταξύ των δύο τύπων κοινωνιών, καθώς η κοινωνία της πειθαρχίας παρέπεμπε πάντα στο τυπωμένο νόμισμα που επανεπιβεβαίωνε τον χρυσό ως αξία αναφοράς, ενώ ο έλεγχος παραπέμπει σε κυμαινόμενες ισοτιμίες, ρυθμιζόμενες σύμφωνα με την τιμή που επιβάλλεται από μια ομάδα δεδομένων νομισμάτων.

Ο νομισματικός γέρο-τυφλοπόντικας είναι το ζώο των χώρων εγκλεισμού, ενώ το ερπετό εκείνο των κοινωνιών του ελέγχου. Περάσαμε από το ένα ζώο στο άλλο, από τον τυφλοπόντικα στο ερπετό, στο καθεστώς στο οποίο ζούμε, αλλά επίσης και στον τρόπο ζωής μας και στις σχέσεις μας με τους άλλους. Ο άνθρωπος των πειθαρχήσεων ήταν ένας ασυνεχής παραγωγός ενέργειας, ενώ

ο άνθρωπος του ελέγχου είναι μάλλον κυματοειδής, αγγελιοφόρος σε τροχιά συνεχούς φάσματος.

{...} Οι τύποι των μηχανών ταιριάζουν με ευκολία με κάθε τύπο κοινωνίας – όχι επειδή οι μηχανές καθορίζουν, αλλά επειδή εκφράζουν αυτές τις κοινωνικές μορφές που είναι ικανές να τις γεννούν και να τις χρησιμοποιούν. Οι παλαιές **κοινωνίες της κυριαρχίας** πραγματοποιούσαν χρήση απλών μηχανών-μοχλών, τροχαλιών, ρολογιών, αλλά οι πρόσφατες **πειθαρχικές κοινωνίες** εξοπλίστηκαν με μηχανές που εμπεριέχουν ενέργεια, με τον παθητικό κίνδυνο της εντροπίας και τον ενεργό κίνδυνο του σαμποτάζ (δολιοφθοράς) – οι κοινωνίες του ελέγχου λειτουργούν μέσω μηχανών ενός τρίτου τύπου, **τους υπολογιστές**, των οποίων ο παθητικός κίνδυνος είναι να «μπλοκάρουν» και ο ενεργός κίνδυνος είναι η πειρατεία ή η εισαγωγή ιών.

Αυτή η τεχνολογική εξέλιξη, θα πρέπει να είναι, ακόμη βαθύτερα, μία **μετάλλαξη του καπιταλισμού**, μία ήδη πολύ γνωστή ή γνώριμη μετάλλαξη που μπορεί να συνοψιστεί ως ακολούθως: ο καπιταλισμός του δέκατου ένατου αιώνα είναι ο καπιταλισμός της συσσώρευσης, για την παραγωγή και την ιδιοκτησία.

Έτσι οικοδομεί ένα εργοστάσιο ως έναν χώρο περιχαράκωσης, με τον καπιταλιστή να αποτελεί τον κάτοχο των μέσων παραγωγής αλλά επίσης, προσδευτικά, τον κάτοχο και άλλων χώρων που «αποκαλύπτονται» μέσω αναλογιών (η οικία του εργαζόμενου, το σχολείου). Όσον αφορά τις αγορές, ορισμένες φορές κατακτώνται από την εξειδίκευση, ορισμένες φορές από την αποικιοποίηση, άλλες φορές από τη μείωση του κόστους παραγωγής. Όμως, στην παρούσα κατάσταση, ο καπιταλισμός δεν εμπλέκεται πλέον στην παραγωγή, την οποία συχνά αναθέτει στον Τρίτο Κόσμο, ακόμη και για τις σύνθετες μορφές κλωστοϋφαντουργίας, μεταλλουργίας ή παραγωγής πετρελαίου.

Είναι ένας καπιταλισμός παραγωγής υψηλότερης κλίμακας. Δεν αγοράζει πλέον πρώτες ύλες και δεν πουλά τα τελικά προϊόντα – αγοράζει τα τελικά προϊόντα ή συναρμολογεί τα μέρη. Αυτό που θέλει να πωλήσει είναι υπηρεσίες, αλλά αυτό που θέλει να αγοράσει είναι μετοχές. Δεν είναι πλέον ένας καπιταλισμός της παραγωγής αλλά του προϊόντος, για το προϊόν, δηλαδή, για την πώληση ή το marketing. Το εργοστάσιο έχει παραχωρήσει, έτσι, τη θέση του στην επιχείρηση. Η οικογένεια, το σχολείο, ο στρατός, το εργοστάσιο δεν αποτελούν πλέον τους διακριτούς αναλογικούς χώρους που συγκλίνουν προς τη δύναμη του δημόσιου ή ιδιώτη ιδιοκτήτη – αλλά κωδικοποιημένες οντότητες – παραμορφώσιμες και μετατρέψιμες – μίας και μοναδικής βιομηχανίας που πλέον έχει μονάχα μετόχους. Και η τέχνη εγκατέλειψε τους χώρους περιχαράκωσης με σκοπό να εισέλθει στα ανοιχτά πεδία της τράπεζας. Οι κατακτήσεις της αγοράς πραγματοποιούνται μέσω της υφαρπαγής του ελέγχου και πλέον όχι μέσω της πειθαρχικής εκπαίδευσης, αλλά μέσω τους καθορισμού των συναλλαγματικών ισοτιμιών πολύ

περισσότερο από τη μείωση του κόστους, μέσω του μετασχηματισμού του προϊόντος πολύ περισσότερο από την εξειδίκευση της παραγωγής.

Η διαφθορά, έτσι κερδίζει νέες δυνάμεις. Το marketing έχει μετατραπεί στο κέντρο ή τη «ψυχή» της επιχείρησης. Διδασκόμαστε ότι οι επιχειρήσεις έχουν «ψυχή», που είναι η πιο τρομακτική είδηση του κόσμου. **Η λειτουργία των αγορών αποτελεί πλέον το εργαλείο του κοινωνικού ελέγχου και σχηματοποιεί την αναιδή φυλή των επικυρίαρχών μας. Ο έλεγχος είναι βραχυχρόνιος και ταχέων ρυθμών, αλλά επίσης συνεχής και δίχως όριο, ενώ οι πειθαρχίες ήταν μακροχρόνιες, άπειρες και ασυνεχείς. Ο άνθρωπος δεν είναι πλέον ένας άνθρωπος υπό εγκλεισμό, αλλά ένα άνθρωπος υπό χρέος.**

Είναι αλήθεια ότι ο καπιταλισμός έχει διατηρήσει ως σταθερά την ακραία φτώχεια των τριών τετάρτων ($\frac{3}{4}$) ολόκληρης της ανθρωπότητας, πολύ φτωχών για να είναι χρεωμένοι, πάρα πολλών σε αριθμό για να περιοριστούν χωρικά - ο έλεγχος δεν θα πρέπει να αντιμετωπίσει, έτσι, μονάχα τη «διάβρωση» των συνόρων αλλά και τις εξεγέρσεις - «εκρήξεις» εντός των παραγκουπόλεων ή γκέτο.

3. Το Πρόγραμμα

Η εννοιολόγηση του **ελεγκτικού μηχανισμού**, που (προ)δίδει τη θέση οποιουδήποτε στοιχείου εντός ενός ανοικτού περιβάλλοντος σε οποιαδήποτε στιγμή (είτε είναι ένα ζώο βρισκόμενο σε ένα πάρκο είτε ένας άνθρωπος που εργάζεται σε μία επιχείρηση, όπως στην περίπτωση ενός ηλεκτρικού κολάρου), δεν αποτελεί απαραίτητως μία εκδοχή επιστημονικής φαντασίας. Ο Felix Guattari οραματίστηκε μία πόλη όπου ο καθένας θα μπορεί να φεύγει από το διαμέρισμα του, το δρόμο του, τη γειτονιά του, χάρις στην λειτουργία μιας ηλεκτρονικής κάρτας που θέτει ένα συγκεκριμένο όριο/ περιορισμό - όμως η κάρτα θα μπορεί με την ίδια ευκολία να απορριφθεί σε μια οποιαδήποτε καθορισμένη μέρα ή μεταξύ ενός συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος - αυτό που έχει σημασία δεν είναι το "όριο" αλλά ο υπολογιστής που ανιχνεύει τη θέση κάθε ατόμου - ρητά ή και υπόρητα - διαμορφώντας έναν καθολικό συντονισμό.

Η κοινωνιο-τεχνολογική μελέτη των μηχανισμών ελέγχου, όπως προσλαμβάνονται κατά τη σύλληψή τους, θα πρέπει να είναι κατηγορικοί και να περιγράφουν αυτό που βρίσκεται ήδη εντός της διαδικασίας υποκατάστασης των πειθαρχικών χώρων περιχαράκωσης, η κρίση των οποίων ανακηρύσσεται παντού. Το ενδεχόμενο οι παλαιές μέθοδοι, ως δάνεια από τις προγενέστερες κοινωνίες της κυριαρχίας, να επιστρέψουν στο προσκήνιο είναι υπαρκτό αλλά με αναγκαίες τις τροποποιήσεις τους.

Αυτό που μετρά είναι ότι βρισκόμαστε στην αρχή ενός πράγματος.

1. Για το σωφρονιστικό σύστημα : η προσπάθεια να ανευρεθούν ποινές "υποκατάστασης", τουλάχιστον στις περιπτώσεις των πλημμελημάτων, με τη χρήση ηλεκτρονικών κολλάρων που εξαναγκάζουν τον κατάδικο να παραμένει εντός της οικίας του για συγκεκριμένες ώρες.
2. Για το εκπαιδευτικό σύστημα: συνεχιζόμενες μορφές ελέγχου, και την επίδραση της αέναης εκπαίδευσης στο σχολικό σύστημα με την αντίστοιχη εγκατάλειψη κάθε πανεπιστημιακής έρευνας μέσω της εισαγωγής της "επιχείρησης" σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης.
3. Για το σύστημα της υγειονομικής περίθαλψης: νέα φάρμακα "δίχως ιατρούς ή ασθενείς" που διαχωρίζουν πιθανούς ασθενείς και υποκείμενα σε κίνδυνο, τονίζοντας ότι αυτή η πράξη δεν οδηγεί στην εξατομίκευση - απλώς υποκαθιστά σύμφωνα με τον νέο τύπο κοινωνίας το άτομο ή το "αριθμητικό" σώμα με τον κώδικα ενός διαιρεμένου υλικού προς έλεγχο.
4. Για το εταιρικό σύστημα: νέοι τρόποι ελέγχου των χρημάτων, των κερδών, και των ανθρώπων που πλέον δεν διαπερνούν την παλαιά "εργοστασιακή μορφή". Αυτά είναι λίγα μόλις παραδείγματα, αλλά επιτρέπουν την καλύτερη κατανόηση αυτού που εννοείται ως κρίση των θεσμών, που σημαίνει την προοδευτική και διεσπαρμένη εγκαθίδρυση ενός νέου συστήματος κυριαρχίας.

Ένα από τα πιο σημαντικά ερωτήματα θα αφορά, πλέον, την ανεπάρκεια των συνδικάτων/ συλλογικοτήτων: συνδεδεμένοι στο σύνολο της ιστορίας τους με τη μάχη κατά των πειθαρχιών ή εντός των χώρων περιχαράκωσης, θα έχουν (τελικώς) τη δυνατότητα να προσαρμοσθούν ή θα δώσουν χώρο στις νέες μορφές αντίστασης κατά των κοινωνιών του ελέγχου; Μπορούμε ήδη να αντιληφθούμε τα αδρά περιγράμματα των επερχόμενων μορφών, που έχουν τη δυνατότητα να απειλήσουν τις χαρές του marketing; Πολλοί νέοι άνθρωποι, παραδόξως περηφανεύονται ότι έχουν "κίνητρα" - πραγματοποιούν νέες αιτήσεις για μαθητείες και μόνιμη εκπαίδευση. Εξαρτάται από αυτούς να ανακαλύψουν αυτό που υποχρεούνται να υπηρετήσουν, όπως και οι προγενέστερες γενιές ανακάλυψαν, όχι δίχως να έχουν δυσκολίες, το τέλος των πειθαρχιών. Οι σπείρες του φιδιού είναι ακόμη πιο περίπλοκες από τα λαγούμια ενός τυφλοπόντικα.

Gilles Deleuze, "Postscript on the Societies of Control", from OCTOBER59, Winter 1992, MIT Press, Cambridge, MA, pp.3-7.

© socialpolicy.gr - 17 Σεπτεμβρίου 2015.